

Túri Tamás

Fejérvári Sámuel prédikációinak forráskezelése

Felekezetközi kompiláció az unitáriusok körében

Jelen dolgozat Fejérvári Sámuel prédikációs anyagából hat munkát vizsgál, melyek forrásul Pázmány Péter prédikációi szolgáltak. Ezek közül teljes mértékben felhasználásra kerülnek a *Mint kell a keresztyény leányt nevelni* és *Mely üdvösséges a magunk ismerése* című prédikációk. Az elemzés célja elsősorban az eddig figyelmen kívül hagyott unitárius kompilációs technikák feltárása. Másfelől e munkák fontos forrásul szolgálnak a felekezet közötti kölcsönzésnek. Határátlépéseket ugyan feljegyzett az irodalom, ám mindeddig nem tudtunk olyan protestáns prédikációkról, ami alapján vizsgálni lehetett volna azokat a kapcsolódási pontokat, melyek biztosíthatták a felekezetek közötti átjárhatóságot.

Fejérvári Sámuel prédikációi

Fejérvári Sámuellel (1721–1781) a szakirodalom főként latin nyelvű magyar grammatikája kapcsán foglalkozik, de a művelődéstörténet is számon tartja. Kimagasló műveltségű, első generációs értelmiségiről van szó. Családjával Gyulafehérvárról kerül át Kolozsvárra, és az ottani unitárius kollégiumban kezdi meg tanulmányait. Ebben az időben könyvtárosi feladatokat vállal és másolómunkát végez. Később a német nyelv tanulása végett Nagyszébenben tevékenykedik, ahol a diétán prédikál. Tagja annak a bizottságnak is, mely a Magyarország és Törökország közti határt kijelölte. Peregrinációja alatt a leideni és hallei egyetemen folytatott hebraisztikai tanulmányokat. Innen 1752-ben tér haza. Kolozsváron lelkészi hivatalt vállal, és hébert, görögöt, németet tanít. Több dokumentum tanúskodik arról, hogy a diákság körében megbecsült személy volt. Fejérváritól 14 kötetnyi kéziratos anyag maradt ránk, melyből 10 kötet a prédikációkat tartalmazza, melyeket 1741-től élete végéig jegyezett le. Ezen felül magyar nyelvtana és útinaplója, héber nyelvtana és szótára is ismeretes.¹

¹ Lőrinczi Réka: *Kéziratos magyar nyelvtanok. Kolozsvári Grammatika. Fejérvári Sámuel: Institutiones. XVII. és XVIII. Század.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1998. 72–76. Fejérvári Sámuelről és néhány prédikációjáról lásd bővebben: Gellérd Imre: *Négyszáz év unitárius prédikációirodalma.* Kolozsvár, Unitárius Egyház, 2002. 89–104.

Kézírtos prédikációskötetei a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban találhatóak.² Az általam elemzett hat munka a negyedik és hatodik kötetben szerepel. A negyedik kötet 29 prédikációt tartalmaz 286 oldalon keresztül. Csak 13 esetben szerepel a munkák keletkezési dátuma, amiket az 1752-es, 1753-as, 1755-ös, 1756-os évben jelöl meg. A prédikációk viszont nem keletkezési sorrendben következnek, és nincs egységes tematikájuk. Természetesen vannak azonos textusú művek, melyek az egymást követő prédikációkon hangzottak el. Ezek összetartozását általában a dátumozás és a kötetben az egymásutánosság jelöli. Az általam vizsgált két prédikációnál csupán az egymásutánosság és az azonos textus jelöli az összetartozást. Témájuk a gyermeknevelés.³ A kötetben a szülő–gyermek kapcsolat további négy prédikáció témája, melyből kettő-kettő összetartozik. Így a 63–70. és 71–76. lapokon lévők, melyek 1756. január 25-re és február 1-jére vannak dátumozva. A 77–86. és 87–94. prédikációk textusa szintén azonos, de dátumot nem jelöl. Másrészről a prédikációk témája teljesen különböző. Így találunk Isten ígéretének beteljesítéséről, gyermeknevelésről, a lelkipásztorok feladatairól, a gyülekezetbe járásról, a keresztelezésről, felkenésről, Krisztus tanításairól és cselekedeteiről, hitelenségről, úrvacsoráról stb. A hatodik kötet főképpen erkölcsi és morális prédikációkat tartalmaz. Főbb témái a pogányok erkölcstelen élete, a lelkiekben való „vigyázás”, bujálkodás, paráznaság, torkosság ellen, kevélység ellen, bűnbánás, bűneink megismerése, bűnbocsánat, józanság, alázatosság, mértékletesség, de előfordul a keresztség felvételéről és a keresztelezésről való prédikáció is. A kötet 320 oldalas és 38 munkát tartalmaz, melyek közül 14-nél szerepel datálás: 1754-es, 1755-ös, 1756-os, 1758-as évekkel. Itt ritkábbak az önmagukban álló prédikációk, legtöbbször három-négy munka következik ugyanarról a textusról. Így a 6–9. prédikáció a keresztségről,⁴ a 13–16. prédikáció az önmegtagadásról és a krisztusi kereszt felvételéről,⁵ a 17–18. a józanságról,⁶ a 19–22. a kevélységről,⁷ a 25–27. az alázatosságról és szelídségről,⁸ a 28–30. az önmegismerésről,⁹ a 32–34. a megelégedésről, beletörődésről szól.¹⁰

² MsU. 483. I–X. Lásd: *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca*. szerk. Lakó Elemér, Szeged, 1997. 103.

³ MsU. 483. IV. 197–212.

⁴ MsU. 483. VI. 41–70.

⁵ MsU. 483. VI. 95–126.

⁶ MsU. 483. VI. 127–142.

⁷ MsU. 483. VI. 143–174.

⁸ MsU. 483. VI. 191–231.

⁹ MsU. 483. VI. 233–256.

¹⁰ MsU. 483. VI. 265–288.

Felekezet közötti kompiláció

Mindenekelőtt a vizsgált prédikációk tartalmi és retorikai elemzésével szeretnék rámutatni azokra a pontokra, melyek lehetővé tették, hogy Fejérvári az érsek prédikációit használja forrásul. Az átvételek mértéke, elrendezése és előfordulása alapján biztosak lehetünk abban, hogy közvetlenül Pázmány köteteit használta, hiszen az 1636. után 1695-ben és 1768-ban is kiadásra került.¹¹ Emellett az átvett helyeket összevettem a szakirodalom által már feltárt katolikusok, többek között Csúzy Zsigmond és Kelemen Didák kölcsönzéseinek helyeivel, azonban Fejérvári teljesen más szövegrészeket használ fel. Mindezt kiemelkedővé teszi, hogy a katolikus kompilációs hagyományt ugyan a szakirodalom mélyrehatóan feltárta, de a protestáns oldalról ugyanez nem történt meg. Az eljárás jelenléte kapcsán főképp a reformátusokról rendelkezünk információkkal. Náluk a kompiláció alkalmazása a prédikátorképzésre, az ifjak gyakorlatlanságára vezethető vissza. Medgyesi Pál homiletikájában arról ír, hogy a kompiláció gyakorlati szempontok miatt szükséges: a forrásul használt műben a tanításra szánt íge magyarázata és célja hibátlanul bennfoglaltatik, mindezt egy kezdő prédikátor nehezen szedheti össze, a tapasztaltaknak pedig nincs rá kellő ideje.¹² A protestáns prédikátorok közül többeknél megjelent a felekezetközi kompiláció is, mely miatt a polemikus munkákban gyakran plagizátornak nevezték őket.¹³ A más felekezetből való kölcsönzést a gyülekezetek is elítélték. Analógiaként említhetjük az evangélikus Tyukodi Mártont, akit Bod Péter szól meg,¹⁴ mivel Káldi, Pareus és Andreas Musculus exemplumait használta fel.¹⁵ Nádudvari Sámuel

¹¹ Adonyi Judit – Maczák Ibolya: *Pázmány Péter-bibliográfia 1598–2004*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2005 (Pázmány Irodalmi Műhely – Bibliográfiák – Katalógusok). 95, 113, 140. tétel.

¹² Kecskeméti Gábor: *Teológia és retorika a régi magyar prédikációirodalomban*. In: A magyar művelődés és a kereszténység (La civiltà ungherese e il cristianesimo). A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai (Róma–Nápoly, 1996. szeptember 9–14.), szerk. Jankovics József, Monok István, Nyerges Judit, Sárközy Péter. Budapest–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum Rt., 1998, II, 743–747.

¹³ Erről lásd: Maczák Ibolya: *Elorzott szavak. Szövegalkotás 17–18. századi prédikációkban*. Budapest, 2010. 29. (Továbbiakban Maczák,). Mercs István, „...az oktatásnak nem földinek, nem hiúságosnak &c. kell lenni...”: *Írásértelmezés és retorika a késő-barokk prédikációirodalomban*. Phd értekezés, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2010 (kézirat), 8–20.

¹⁴ Bod Péter: *Magyar Athenas*, Nagyszeben, 1766. 319. Lásd még: http://mek.niif.hu/01800/01811/html/pages/OSZK_M46282_BP_Magyar_Athenas0342.htm

¹⁵ Maczák, 36–37.

prédikációi, melyek – a korabeli elmondások alapján – Pázmány helyekből álltak, sajnos nem maradtak ránk, viszont a nagymértékű kölcsönzés miatt Nádudvarinak igen rossz híre kelt.¹⁶ Mihálykó János 1610-es imádságos könyve sem nyújthat segítséget, mivel a kegyességi munkákban a bibliai helyek és a sztereotip formulák dominanciája miatt a kompiláció természetes.¹⁷ Fejérvári jelen prédikációiban azonban tetten érhető néhány kapcsolódási pont, mely alapján a felekezet közötti kölcsönzés megvalósulhatott. Így a közös retorikai alapelvek, Pázmány forráshasználata és a sztoikus eszme interkonfesszionalitása.

A 17. században a szónokok hármass feladata kapcsán a katolikusok közeledtek a protestáns gyakorlathoz.¹⁸ Ekképpen kap nagy szerepet az *utilitas* etikai felfogása – így a lelki haszon előtérbe kerülése – Pázmány munkáiban is.¹⁹ Bartók István világított rá az érsek prédikációi és Medgyesi Pál *Praxisának* vizsgálata alapján a katolikus-protestáns retorika közös pontjaira, melyek esetünkben is nagy szerepet játszanak. A retorikai műveltség eszközként való felfogása és a puritán ékesszóláson felül, Pázmánynál fontos a beszédek átgondolt felépítése.²⁰ Ugyanez protestáns követelmény is, hisz annál nagyobb a munka *utilitasa*, minél jobban elrendezett szerkezetében, így a megfelelő részek könnyebben fellelhetőek.²¹ Az unitárius prédikációk ennek megfelelően jól rendezettek. Fejérvári prédikációiban minden esetben találunk pontokra, alpontokra és regulákra való osztást. Saját tanításai mellett az is előfordul, hogy Pázmány szövegegyeségeit osztja regulákra.²² Közös alapként mutatkozik az *exordium* jelenléte is. A kezdő

¹⁶ Hermányi Dienes József *szépprózai munkái*, s. a. r., jegyz. S. Sárdi Margit, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 9.). 90–91.

¹⁷ Szabó András: *Pázmány Péter: Keresztyéni Imádságos Könyv. Graz 1606.*, ItK, 1994. 279–280.

¹⁸ Szelestei N. László: *Magyar ferencesek prédikációs gyakorlata a 17. században*, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003 (Pázmány Irodalmi Műhely Források, 4.). 2003. 7–10.

¹⁹ Bitskey István: *Retorika és etika Pázmány Péter prédikációiban*, ItK, 1998. 687–695. (Továbbiakban: Bitskey₁).

²⁰ Bartók István: *Pázmány prédikációi és a katolikus-protestáns retorika*. In: *Pázmány Péter és kora*, szerk. Hargittay Emil, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2001 (Pázmány Irodalmi Műhely Tanulmányok 2.). 323. (Továbbiakban: BARTÓK₁).

²¹ Kecskeméti, *i. m.* 752.

²² A *propositio* jelöli a felosztást: MsU. 483. VI. 250. Számozás, alpontok kialakítása, *officiumok* és regulákra felosztás: MsU. 483. IV. 198–204; 206–212. MsU 483. VI. 88–92; 237–240; 246–247.

beszéd az érseknél mindig szerepel, azonban a protestánsoknál vita tárgya volt.²³ A viták kontextusában kiemelkedő, hogy Fejérvári Sámuel prédikációiban mindig található *exordium*. A hat prédikáció közül négy Pázmány-szövegekből áll össze: két prédikációnál Pázmánynak *Mely üdvösséges magunk ismerése exordiumát* veszi át,²⁴ kettőnél pedig Pázmány *exemplumaiból* építkezik.²⁵ A maradékban saját maga alkotja meg a bevezető beszédet.²⁶ Az *exordium* jelenléte adódhat abból, hogy az unitáriusoknál nem játszódtott le a reformátusokéhoz hasonló vita, de szerepet játszik Fejérvári filozófiai érdeklődése is.²⁷ Fejérvári *exordiumainak* filozófikus tartalma további közös pontokra hívja fel figyelmünket. A katolikus és unitárius dogmatikai rendszer egymástól rendkívül távoli. A katolikus tanok semmiképpen sem elfogadhatóak az unitáriusok számára, ellenben a szabad akarat tana mégis közelíti egymáshoz a két felekezetet. Eszerint az ember a bűnbeeséssel nem veszti el a szabad akarat és cselekvés teljes egészét. Ennek mentén váltak felhasználhatóvá Fejérvári számára Pázmány bizonyos prédikációi. Az érseknél megtalálható *explicatio textus, explicatio verborum, propositio (simplex és multiplex egyaránt)* és a *levont tanulság*²⁸ is jelen van az általunk vizsgált munkákban. A *tanúság* bizonyítása szintén egyszerű érveléssel történik,²⁹ és előfordul, hogy azokat Pázmánytól kölcsönzik.³⁰ Csak két esetben épül a tanulság *exemplumokra*: egy esetben saját példázatok szerepelnek,³¹ míg máskor Pázmány munkájából veszi azokat át.³² A vizsgált munkákban a példázatok és hasonlatok nagy része az érsektől származik, így az átvételek a tanítás alá-

²³ Bartók István: „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”. *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*. Budapest, Akadémia Kiadó – Universitas Kiadó, 1998. 205; 215–216; 227; 325. (Továbbiakban BARTÓK₂). Balázs Mihály: *Unitárius szövegek a prédikációról a 17. század derekán*. In: *A lélekből építő. Gellérd Imre emlékére. Gellérd Imre – emlékkonferencia Székelykeresztúr, 2005. augusztus 6.*, szerk. Jakabffy Tamás, Kolozsvár, 2007. 39–58.

²⁴ MsU. 483. VI. 87; 233. Lásd: PPÖM. VI. 81.

PPÖM. VI. = Pázmány Péter, *A római anyaszentegyház szokásából, minden vasárnapokra és egy-néhány innepekre rendelt evangéliomokról predikációk*. I, s. a. r. Kanyurszky György, Budapest, A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Hittudományi Kara, 1903 (Pázmány Péter Összes Munkái, 6).

²⁵ MsU. 483. IV. 197; 205.

²⁶ MsU. 483. VI. 241; 249.

²⁷ Balázs, *i. m.* 39–58.

²⁸ BARTÓK₁, 325–328.

²⁹ MsU. 483. VI. 233–240; 241–248.

³⁰ MsU. 483. VI. 249–256.

³¹ MsU. 483. VI. 87–94.

³² MsU. 483. IV. 205–212.

támasztására szolgálnak. A példázatok önmagukban is alkalmat teremtenek a felekezeti közti kompilációra, mint azt Tyukodi Márton vagy Szentpéteri István kapcsán említettük. A 17–18. században az *exemplumok* kettős funkciója a hatás elérése és a követésre ösztönzés. Mindig egy erkölcsi tétel alátámasztására szolgál, alárendelve a teológiai mondanivalónak. A hallgatótól azonnali elhatározást követel. Különösen jelentős szerepe alakul ki az antik-pogány történeteknek, hiszen dogmatikailag a felekezeti szférát nem érintik, így egyetemesen felhasználhatóak. Idetartozik a hasonlat is, hiszen sokszor közte és a példázat között a határok elmosódhatnak. A protestáns és katolikus példahasználat eszközei nagyon hasonlóak. A protestánsoknál a bibliai vagy antik példák előfordulása a jellemző. Feladatuk az új életeszemély, erkölcsi értékrendszer közvetítése, mindenféle gyönyörködtetés nélkül.³³ Pázmány *exemplum* használatának célja az erkölcsi tanulás egyértelművé tétele.³⁴ Többször rövid történeteket betétként illeszt a prédikációba, melyek az egész mű alapkövei lesznek: „az erkölcsi tanítások, épületes létigazságok” oldaltámasztékaiként. Ezek általában körülhatárolt „metszetek”, melyek egymásra rakódása, újraszerveződése az érzékeltetést szolgálja.³⁵ Az unitárius prédikációk az ehhez hasonló leírásokat általában átveszik, így Damocles történetét,³⁶ a híres fejedelmek halálát,³⁷ egy Plutarkhosz történetét,³⁸ a karthagóiak szokásáról szóló betétet,³⁹ vagy Nagy Sándor példázatát.⁴⁰ Akad, amikor egész *exemplum* láncot kölcsönöznek Pázmánytól.⁴¹ További közös elem, mikor a prédikátor kijelöli, mint kell hallgatni a beszédet, majd azt egybefonja a tanulással és hasznossággal. A vizsgálat és az alkalmazás szintén szerepel az unitárius munkákban.⁴² Az alkalmazás a protestáns prédikációk egyik meghatározó eleme. Az *usus* vezérgondolatát a példázatok mellett sokkal jobban segíti, ha a

³³ Tüskés Gábor: *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai: Nádasi János*. Budapest, Universitas Kiadó, 1997 (Historia Litteraria, 3.). 74–77; 87–88.

³⁴ Bitskey István: *Humanista erudíció és barokk világlép: Pázmány Péter prédikációi*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979 (Humanizmus és Reformáció 8.). 68. (Továbbiakban: Bitskey₂).

³⁵ P. Nagy István: *Narráció és erkölcsi tisztaság (történet-betétek és leírások Pázmány Péter prédikációiban)*. Új Symposium, 1982. 203–204.

³⁶ MsU. 483. VI. 235–236.

³⁷ MsU. 483. VI. 236–237.

³⁸ MsU. 483. IV. 197.

³⁹ MsU. 483. IV. 205.

⁴⁰ MsU. 483. IV. 208–209.

⁴¹ MsU. 483. IV. 207–208.

⁴² Bartók, 328–331.

prédikátor az alkalmazásra, a gyakorlati rászabásra is kitér.⁴³ Fejérvári azon prédikációiban, melyen az önismeretet szorgalmazza, kitér arra, hogyan kell alkalmazni a megismerést, és milyen tanulságok vonhatóak le mindebből.⁴⁴ A leánynevelésnél szintén a gyakorlati teendőket hangsúlyozza.⁴⁵

Az azonos retorikai elveken felül a felekezeti átjárhatóságot lehetővé teszi Pázmány Péter forráshasználata és az ahhoz szorosan kapcsolódó sztoikus életbölcesség jelenléte és korabeli kultusza. Az érsek prédikációiban meghatározó az ókeresztény és pogány szerzőkre való hivatkozás. Emellett eltöri a jezsuiták felhasználása vagy a középkori utalások száma. A legnagyobb szerepet Szent Ágoston és Seneca kapja, a jezsuitizmus eszméjét pedig Loyolai Ignác képviseli. Bitskey feltételezi, hogy Pázmány célja prédikációiban a protestánsokkal való közös alap megteremtése, hiszen az ókeresztény szerzők idézése nem volt sajátossága a jezsuita prédikációknak, továbbá figyelemre méltó a polémia kerülése és a középkori források csekély száma is.⁴⁶ Ágostont sokrétűsége teszi alkalmassá a felekezet-felettségére. Műveiben megtalálhatóak az általános keresztény igazságok. Így körvonalazódik egy kereszténység előtti egyetemes bölcesség, mely leginkább a halál, az élet múlandósága és a végső órák kapcsán kerül előtérbe a prédikációkban. Ilyen tendenciát vél kimutatni az unitárius prédikációirodalom ez ideig egyetlen monográfusa, Gellérd Imre is, aki szerint az „érték kereszténység” előtérbe kerülésével az unitárius prédikációk tartalma alapján nem is lenne eldönthető, melyik felekezettől származnak a munkák, hiszen az erkölcsi és morális mondanivaló egyértelműen felekezet-feletti. A bűn felfogása hasonló Loyolai Ignác tételeihez, miszerint az ember nevelhető, a megfelelő tanítással a bűnök elkerülésére ösztönözhetőek a hallgatók.⁴⁷ A sztoicizmus, mint egyetemes bölcesség megfogalmazódása Pázmány Péternek pontosan azon prédikációiban van jelen, melyeket Fejérvári forrásul használ.⁴⁸

⁴³ Bartók István: *A casa rustica és a mechanici. Az „alacsony stílus” ismérvei a XVII. század magyar irodalomelméletében.* ItK, 1992. 574–576.

⁴⁴ MsU. 483. VI. 88–91; 237–239; 244–248.

⁴⁵ MsU. 483. IV. 205–212.

⁴⁶ Bitskey, 71–79; 100–101.

⁴⁷ Gellérd, *i. m.* 161–162; 166–167.

⁴⁸ Szabó Ferenc: *A sztoicizmus befolyása Pázmány prédikációira.* Kortárs, 2001/11. 63–68.

A prédikációk elemzése

Az unitárius prédikációk kompilációs módozatainak vizsgálatában az eddigi – főként katolikus korpuszokra irányuló – kutatások csoportosítási rendszereit veszem alapul.⁴⁹ Mindezt az unitárius prédikációkhoz alakítván részleges következtetéseket vonhatunk le a protestáns kompilációs technikára vonatkozóan, kidomborítva, hogy milyen mértékben térnek el a katolikus szövegalkotási módozatoktól.

A vizsgált prédikációk több szempontból csoportosíthatóak. Mindegyik saját textusra épül, mely a prédikáció fő gondolatmenetét határozza meg. Jelen esetben nem egyszerűen néhány kisebb pázmányi mondat vagy gondolategység épül be Fejérvári munkáiba, hanem az átvett szövegrészek minden esetben fontos szövegszervezői funkciót látnak el. Így az általam használt csoportosítási szempont a prédikációk forráskezelése. Ennek két fajtáját különíthetjük el. Egyfelől, az átvett szövegrészek alárendelődnek a prédikátor tanításának. Ebben az esetben a Pázmány szövegrészek példázatként, indoklasként vagy a tanítás megalapozásaként vannak jelen. A prédikátornak saját mondanivalója van, mely továbbgondolja az átvett szövegrészek tartalmát és a levont konklúzió nem a kölcsönzött egységek tartalmi megisméltése. A második esetben tartalmilag az átvételek szervezik a szöveget. Itt a prédikátor saját fogalmazása csupán a kompilált egységek összekötését vagy azok tartalmának megisméltését szolgálja. E szempontokat az alábbi táblázat szemlélteti (az átvételek alárendelődését a prédikátor tanításának „+”-szal jelölöm):

Prédikáció	Textus	Forrás	Forráskezelés
MsU. 483. IV. 197–204.	Leanyid vagynaké teneked? Figyelmezzel azok[na]k testekre, és ne mutass vidám ortzát azokhoz. (Sir. 7.24.)	Mint kel a keresztyén leányt nevelni. PPÖM. VII. 614–633.	+

⁴⁹ Maczák Ibolya: *A kanonikus plágium (Szövegalkotás barokk prédikációinkban)*. ItK, 2003. 261–276. Maczák Ibolya: *Úrnapi tanítások (Kelemen Didák prédikációi az Oltárszentségről)*, Publicationes Universitatis Miskolciensis. 2008/1. 19–27. (Továbbiakban: Maczák.). Maczák Ibolya: „Non omnis moriar...”: *A Pázmány-kultusz sajátos formája: a kompiláció*. In: *Textológia és forráskritika: Pázmánykutatások 2006-ban*. Szerk. Hargittay Emil, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2006 (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok, 6.), 125–138. Maczák., 2010. 33–41. Ocskay György, *Pázmány hatása Kelemen Didák prédikációiban*, ItK, 1982. 441–448. Hargitai Andrea: *Kelemen Didák prédikációinak Pázmány-kompilációi*. ItK, 2001. 640–649.

Prédikáció	Textus	Forrás	Forrás-kezelés
MsU. 483. IV. 205–212.	Leányid vannak-e teneked? Figyelmezzél azoknak testekre és ne mutass vidám orcát azokhoz. (Sir. 7.24.)	Mint kel a keresztyén leányt nevelni. PPÖM. VII. 614–633.	–
MsU. 483. VI. 87–94.	Minden ember az ő maga tselekedetet próbálja meg, és akkor dítsekedese leszen tsak ő magában, és nem masban. (Pal 6,14.)	Mely üdvösséges a magúnk-ismerése. PPÖM. VI. 81–98.	+
MsU. 483. VI. 233–240.	Lasd-meg a te utaidat. (Jer. 2.25.23.)	Mely üdvösséges a magúnk-ismerése. PPÖM. VI. 81–98.	+
MsU. 483. VI. 241–248.	Lasd-meg a te utaidat. (Jer. 2.25.23.)	Mely üdvösséges a magúnk-ismerése. PPÖM. VI. 81–98.	+
MsU. 483. VI. 249–256.	Lasd-meg a te utaidat. (Jer. 2.25.23.)	Mely üdvösséges a magúnk-ismerése. PPÖM. VI. 81–98.	–

A terjedelmi korlátok miatt az elemzés során csak néhány, kisebb egységet tudok a főszövegben közölni, azonban a lábjegyzetekben mindig jelzem a kompilált egységek helyét (jelzet, oldal, sor).

MsU. 483. IV. 197–212.

Elsőként az MsU. 483. IV. kötetének két prédikációját tekintsük át. A szoros összetartozásukat a közös textuson felül jelzi, hogy a kötetben egymást követik. Az első (197–204.) a leánynevelés szükségességének és a téma fontosságának megindokolása, míg a második (205–212.) a nevelés különböző módozatait tárgyalja. Így biztos, hogy egymás utáni prédikációkban hangoztak el. Ebből a szempontból fontos, hogy az elsőnél az átvételek a prédikátor tanításának rendelőnek alá, míg a következőnél a kompilált egységek irányítják a szöveget.

Az MsU. 483. IV. 197–205. átvételei terjedelmesek, ellenben a prédikátor saját gondolatmenete is érvényesül. Ennek okán, az utolsó oldalakon nem találunk Pázmány-idézetet. A textus megjelölése után rögtön átvett szövegegységekkel indul a mű. Négy exemplumot kapcsol össze a nevelés fontosságáról, majd ehhez

kísérő magyarázatot fűz. Ez, továbbontva az átvételek gondolatmenetét, megismételi a saját textust a fiú- és a leánygyermekre egyaránt. Ezek után szűkíti a prédikáció célját a leánynevelés kérdésére úgy, hogy az ötletkompilációt összekapcsolja az önmagára vonatkoztatással.⁵⁰ Az ötletkompiláció nagymértékű önállóságról tanúskodik, mivel esetében az eredeti szövegre csak ötlet szintjén van szüksége a kompilátornak. Ugyan a forrásszövegből szavak vagy kisebb tagmondatok megmaradhatnak, de a hangsúly a gondolatmenet azonosságára helyeződik. Az önmagára vonatkoztatás az intertextualitás sajátos kommunikációs helyzetét teremti meg, mivel az átvett részben írtakat a szerző önmagára érti, aktualizálja.⁵¹ Az ötletkompiláció mibenlétét a következő részlet jól szemlélteti:

[...] a leányok felől való gondviselések majd egyéből sem áll, hanem csak ebből, mint ruházzák, mint cifrázzák és csinnyassak külsőképpen őket. (MsU. 483. IV. 198. 20–22.)	[...] de a leányok nevelésében nagy gondviseletlenség vagy; mert csonnyosgatás, ruha-cifrázás, gangozon-lépés, az-az kevélységre-való tanítás minden nevelések. (PPÖM. VII. 615. 23–25.)
---	--

A prédikátor a következő oldalakon a textust magyarázza. Először, hogy miért kell figyelmeznii a lányok testére. Itt Pázmánytól két részletet idéz, de mindkettőt saját gondolattal vagy példával bővíti ki.⁵² Másodszor, hogy miért nem szabad vidám orcát mutatni a leányok felé, mely résznél egyáltalán nem találunk átvételeket. A következő egységben a nevelési specialitást hangsúlyozza a lányokra nézve, és itt újra a szüzesség megtartásának kérdése kerül előtérbe, melynek alátámasztására hosszabb egységet idéz be. A konklúziót viszont saját maga vonja le, melyből jól látszik, hogy az átvett szöveg csak érvként funkcionál.⁵³ A következő átvett egység arról beszél, hogy a leányok nevelése alakítja a nemzet sorsát. Az ezután következő saját szöveg csupán összefoglalja a kompilált egység tartalmát.⁵⁴ Legvégül, saját maga inti a szülőket a nevelésre, ám annak módját

⁵⁰ MsU. 483. IV. 198. 10–15. vö.: PPÖM. VII. 616. 14–18.

PPÖM. VII. = Pázmány Péter: *A római anyaszentegyház szokásából, minden vasárnapokra és egy-nehány innepekre rendelt evangéliomokról prédikációk*. II, s. a. r. Kanyorszky György, Budapest, A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Hittudományi Kara, 1905 (Pázmány Péter Összes Munkái, 7).

⁵¹ Hargitai, *i. m.* 640, 643–644, 647–648.

⁵² MsU. 483. IV. 199. 15–19; 24–29. vö.: PPÖM. VII. 622. 26–32.

⁵³ MsU. 483. IV. 201. 26. – 202. 18. vö.: PPÖM. VII. 621. 36. – 622. 22.

⁵⁴ MsU. 483. IV. 203. 19–22. vö.: PPÖM. VII. 616. 1–4.

csak a következő alkalommal ismerteti. A nevelés szükségességét az eddigieket összefoglalva három pontban írja le: 1. az állatok is gondot viselnek. 2. Istennek születték leányaikat a szülők, neki tartoznak nevelésével. 3. az ország becsülete rajtuk forog.⁵⁵

Az összevetésekből azt látjuk, hogy leggyakoribb a szó szerinti átvétel. Ezen belül végez el kisebb változtatásokat, mint bővítés.⁵⁶ Ennek célja, mint más esetben is, az értelmezés és érzékletesebbé tétel. A bővítésen, betoldáson és egy-egy szó más szavakkal való helyettesítésén felül a szavak kihagyására is találunk példát.⁵⁷ Az egyszerűsítést kihagyással, szavak helyettesítésével, továbbá szórendcserével oldja meg a prédikátor:

Tudták ezt a Pogány Bölcsék is, melyre nézve is Diogenes nem az erkölcsstelen gyermeket, hanem annak Tanítóját bünteté meg. Így a Lacedaemon városának Bírái nem az egymással veszekedő atyafiakat büntették, hanem azoknak szüléiket, mert nem nevelték jól fiaikat. (MsU. 483. IV. 197. 18–21.)	Annak-okáért miképpen Diógenes nem az erkölcsstelen gyermeket, hanem tanítóját büntette, úgy a Lacedaemon bírái nem az egy-mással veszekedő atyafiakat büntették, hanem apjokat, hogy nem jól nevelte fiait. (PPÖM. VII. 617. 11–14.)
--	---

A második prédikációban az átvételek szervezik a szöveget. A prédikátor önálló részei azok összekötésére szolgálnak, vagy egy-egy rész végén összefoglalják azok tartalmát, és esetenként saját tudásanyaggal támasztja alá a pázmányi gondolatot. Fejérvári a Pázmány-prédikáció szinte minden oldalát felhasználja a lineáris gondolatmenet megtartásával.

A prédikáció elején ismét a nevelés fontossága hangsúlyozódik, hiszen a rossz tanítással az ördög kezébe jutnak a gyermekek.⁵⁸ A saját szövegezésű propositio után a mű kizárólag Pázmány szövegrészleteiből áll össze. A leánynevelés módozatait Fejérvári regulákra osztja, melyek a gyermek növekedését követik: 1. szoptatás, 2. mikor már járni, futni, játszani tud, 3. ne halljon és ne lászon csúf dolgokat a gyermek, 4. hat esztendő korától dologra kell szoktatni, az olvasásra tanítás helyessége. Az 5. regula a szüzesség megtartásának eszközeiről négy részre oszlik: otthon tartás, férfival való kapcsolat, a tánc veszélyessége, a

⁵⁵ MsU. 483. IV. 204.

⁵⁶ MsU. 483. IV. 197. 23. – 198. 1. vö.: PPÖM. VII. 616. 38. – 617. 4.

⁵⁷ MsU. 483. IV. 199. 24–29. vö.: PPÖM. VII. 622. 29–32.

⁵⁸ MsU. 483. IV. 205–206.

borra szoktatás és a cifrázás helytelensége. Végül a 6. regula a szülők kötelességéről beszél, hogyan házasítsák ki a leányukat.⁵⁹

Az átvett részletek nagy része jelen esetben is szó szerinti, és az előző prédikáció technikájához hasonlóan előfordul benne a betoldás, más szavakkal helyettesítés, szavak sorrendjének felcserélése, de előfordul az átvett egység mondatainak átrendezése is, mely az érvek cseréjeként is értelmezhető.⁶⁰ Ellenben az egységek kezelése semmiként sem illik a variáció kategóriájába. Az érvek cseréjének eljárásába beilleszthetjük azzal a megkötéssel, hogy nem jön létre az új gondolatmenet létrehozásának kritériuma.⁶¹

MsU. 483. VI. 87–94.

A vizsgált szövegek közül ez az egyetlen, mely elhangzásának idejét a prédikátor megjelölte: 1756. október 3.⁶² A prédikáció forrása Pázmány, *Mely üdvösséges a magunk-ismerése* című munkája, azonban nem alkot egységet Fejérvári másik három – ugyanezen Pázmány művön alapuló – prédikációjával. Elkülönül tőlük abban is, hogy lényegében csak két helyen történik átvétel. További két esetben is felfedezhetünk pázmányi gondolatot, miszerint minden jó cselekedetünk csakis Istentől van,⁶³ és az önismeret tudománya megfojtja a kevélység mérget,⁶⁴ de kompilációról nem beszélhetünk.

Az első esetben a prédikáció a textus megjelölése után ugyanazzal a szöveg-hellyel indít, mint Pázmány a saját prédikációjában.⁶⁵ A másik átvétel nem hossza miatt érdekes, hanem mert jól látszik, hogyan simul bele a prédikátor szövegébe argumentumként, és miként bontakozik ki belőle a prédikáció tanulsága:

<p>Nincs hát szükségesebb, nincs hasznosabb tudomány ennél a maga vizsgálásánál. Még Kilonis kérdezzen Quid esset optimum scitu. Apollo azt felelte Nosce teipsum. (MsU. 483. VI. 94. 22–23.)</p>	<p>Tudakozván Chilon filozofus, quid esset optimum scitu? micsoda tudomány legjobb és hasznosb? Azt felelé Apollo: nosce teipsum; ismérd magadat; és tudgyad, ki vagy. (PPÖM. VI. 82. 4–6.)</p>
--	--

⁵⁹ MsU. 483. IV. 206–212.

⁶⁰ MsU. 483. IV. 210. 6–31. vö.: PPÖM. VII. 623. 9–10; 18–22; 24–27; 30–31.– 624. 3.

⁶¹ Hargitai, *i. m.* 642, 645.

⁶² MsU. 483. VI. 94.

⁶³ MsU. 483. VI. 91.

⁶⁴ MsU. 483. VI. 93.

⁶⁵ MsU. 483. VI. 87. 5–19. vö.: PPÖM. VI. 81. 1–15.

Az előző esetekben is láttuk, hogy átvétellel indulnak a művek. Ennek oka, hogy nagyban megkönnyítette a prédikátor helyzetét a pázmányi szöveg, hiszen abból tudta kibontakoztatni a saját mondanivalóját, és nem neki kellett olyan megfelelően megalapozott szöveget létrehoznia, mely egyaránt felkelti a hallgatóság figyelmét és jelzi a prédikáció mondanivalójának irányvonalát. Említettem, hogy ez a mű nem képez egységet a továbbiakban elemzett három prédikációval, mégis felfedezhető egyes részeinél az ötletkompilációhoz hasonló kapcsolat az MsU. 483. VI. 241–248 és az MsU. 483. IV. 197–204. oldalakon található munkákkal. E kérdéskörre és a tartalmi elemzésre az adott helyen még visszatérek.

MsU. 483. VI. 233–256.

A három prédikáció szoros összetartozását a kötetben való elhelyezkedésük, a közös textus és az azonos téma felett a forráskezelésük is mutatja. Pázmány, *Mely üdvösséges magunk-ismerése* című prédikációja háromfelé bontódik, ezáltal a teljes prédikáció felhasználásra kerül, megfelelően a Pázmány-előszóban megfogalmazottaknak: „[...] hogy, ha, mit egy helyen mondtam, azt okossan más Vasárnap elő-hozzák, sok új prédikációkat csinálhatnak”.⁶⁶

Az első (233–240.) prédikáció példázza a legjobban, mit érthetünk pontosan azon, hogy az átvételek alárendelődnek a saját tanításnak. A mű két részre osztható. Az első rész szinte csak Pázmány szöveghelyekből építkezik fel, melyek az önismeret fontosságát és nehézségét, továbbá az evilági állapotunk nyomorúságát és bizonytalanságát hangsúlyozzák.⁶⁷ Ezáltal nyújtanak kiindulási alapot a második egység számára (237–240.), mely azt fejtegeti, hogy milyen kötelességeket tanulhatunk állapotunk megismeréséből. Ebben a részben egyáltalán nincs átvétel. A prédikátor a tanulságokat négy officiumra bontja: 1. nyugodjunk meg Isten gondviselésében, 2. zabolázzuk meg a világi jók kívánását, 3. bármely állapotban vagyunk, panasz és „szorgalmatosság” nélkül éljünk abban, 4. de ne tetszen és ne is gyötrődjünk jelen állapotunkban. Az állapotunk megismerése tehát az Isten által kiszabott kötelességünkre kell, hogy vezessen minket, így mindig egyenesen járunk Isten útján.⁶⁸

⁶⁶ PPÖM. VI. XXII.

⁶⁷ MsU. 483. VI. 233–237.

⁶⁸ MsU. 483. VI. 237–240.

A prédikáció ötletkompilációval kezdődik, mellyel Pázmány prédikációjának első két bekezdését foglalja össze tartalmilag.⁶⁹ E példa megerősítheti azt az elképzelést, miszerint az ötletkompiláció a tartalmi kivonatolással és az egyszerűsítéssel rokon. Előfordul, hogy a variálás is hozzákapcsolódik. A következő ötletkompiláció⁷⁰ teljesen azonos Kelemen Didák eljárásával.⁷¹ Ezen túlmenően több példát találunk arra is, hogy az átvételekből bontakozik ki a prédikátor saját szövege:

<p>Amely beteget akart a Krisztus gyógyítani, noha tudta, hogy egészséget kívánnak tőle, mégis megkérdezte tőlk: Mit akarnak? Mert várta hogy ismerjék meg nyavalyájokat. Így már az Isten is a bűnben elmerült zsidóságot erre a maga állapotjának ismerésére nógatja, a midón azt mondja Lásd meg a te utaidat. (MsU. 483. VI. 233. 29. – 234. 1.)</p>	<p>A mely beteget meg akart gyógyítani Christus, azt kérdezte tőlök, mit akarnak? Tudta, hogy egészséget kívánnak; de azt várta, hogy ismerjék és megvallyák nyavalyájokat. (PPÖM. VI. 82. 20–22.)</p>
--	--

Itt láthatjuk azt is, hogyan strukturálja át Pázmány mondatait, megtartva azoknak szó szerinti átvételét. Ezen átvételekhez nem csupán a kihagyás, betoldás kapcsolódik, hanem előfordul, hogy az egység elejét vagy végét átfogalmazza a prédikátor:

<p>Külömben minden világi sorsod és állapotod, ha tiszta és minden gond bánat [etc.] nélkül való volna is, oly rövid ideig tartó az, oly veszendő, hogy éppen okot abból nem vehetsz a gyönyörűségre és dicsekedő kevélységre, mert az erőt a szépséget egy hideglelés elfogyatja, a gazdagságot egy szikra megemészti, az uraságot vagy tisztséget egy vád földhöz veri [...] (MsU. 483. 236. 12–18.)</p>	<p>De bár tiszták és elegyítés-nélkül volnának is a világ javai: oly rövidek mind ezek és oly veszendők, hogy szeretést nem érdemlenek. Mert az erőt és szépséget egy hideg-lélés elfogyatja: a gazdagságot egy szikra megemészti: a felséget egy óra földhöz veri. (PPÖM. VI. 91. 1–5.)</p>
--	---

⁶⁹ MsU. 483. VI. 233. 3–8. vö.: PPÖM. VI. 81. 1–15.

⁷⁰ MsU. 483. VI. 233. 8–17. vö.: PPÖM. VI. 81. 17–28.

⁷¹ Hargitai, *i. m.* 644.

A második prédikáció (241–248) témája önmagunk cselekedeteinek megismerése. Az előzőhöz hasonlóan, az átvételek alárendelődését tapasztaljuk. Az eddigiektől eltérően saját szöveggel kezdődik, mely az önmegismerésre sarkall. A Pázmány-helyek csak a saját szövegezésű propositio után következnek, és annak alátámasztására szolgálnak, hogy cselekedeteink Istentől vannak, nélküle nem munkálkodhatunk semmiben. Minden jó, melyet véghezviszünk, Isten munkája. Ellenben erőtlenségünk miatt a rossz önnön hibánkból származik. Ez utóbbi bizonyítása és kifejtése saját szöveggel történik, de az átvétel szolgáltatja az indító gondolatot.⁷² A következő rész szintén az átvételből bontakozik ki: Mózessel együtt nyúlunk keblünkbe és vizsgáljuk meg beszédeink, indulataink, tagjaink és főképpen cselekedeteink bűnösségét.⁷³ Azt is szükség megvizsgálni, mi okból vannak a fellelt dolgok. Majd átvétel következik arra, hogy nagyobb bűnbe is eshettünk volna, ha Isten nem zabolázza a sátánt.⁷⁴ Innentől kezdődik a fő tanítás, miszerint vizsgálni kell, hogy tehettünk-e volna többet, és az eddigi megismerésekből három kötelességünket kell megtanulni: 1. ne mentegessük gonoszságunk alól magunkat, adjunk annak hitelt 2. ítéljük meg saját magunk, hisz ki ezt elvégezni, azt Isten nem ítéli el. Ennek további három módja van: a parancsolat szentségének szem előtt tartása, mely ellen vétettünk, a törvény értelmében istentelenek vagyunk, és végül ismerjük el, hogy Isten büntetésére méltók vagyunk. A 3. kötelesség, önmagunk méltatlannak tartása Isten jótéteményeire. Mindez a tiszta és feddhetetlen élet folytatására vezet bennünket.⁷⁵ A prédikációban tehát a bevezető saját szöveg és a saját tanítás közrefogja az átvételeket, melyek szinte egységet alkotnak a prédikáció közepén. Ez a módszer rokon az előző prédikációban vizsgálttal, hiszen ott is egyetlen egységben voltak csoportosítva az átvételek, és csak azután, a második részben következett a prédikátor homogén szövege.

Az átvételek itt is nagyobb egységek, és lineárisan haladnak. A megjelenő kompilációs technikák az egyszerűsítés és a szó szerinti átvétel, de gyakran fordul elő, hogy a Pázmány által idézett *locust* a prédikátor feltehetően visszakeresi, és ennek következtében Pázmánytól eltérően közli annak tartalmát. Így fordulhat elő, hogy míg a bibliai helyet Pázmány Péter E/1-ben közli, addig Fejérvári E/3-ba írja át. Ennél a helynél egy nagyobb egység kisebb részeinek strukturális variálása történik, de a gondolatmenet megváltoztatása nélkül: Először a *locusok*

⁷² MsU. 483. VI. 242. 8–12; 15–18; 19–28. 243. 1–3; 3–7; 9–13. vö.: PPÖM. VI. 92. 10–16; 19–23; 34–39. 93. 3–8; 29–31; 29; 32–34.

⁷³ MsU. 483. VI. 244. 2–7. vö.: PPÖM. VI. 94. 28–30.

⁷⁴ MsU. 483. VI. 245. 18–23; 24–28. vö.: PPÖM. VI. 94. 3–7; 12–16.

⁷⁵ MsU. 483. VI. 246–248.

visszakeresése és átfogalmazása történik.⁷⁶ Pázmány a következő helyeket jelöli a margón: „2. Cor. 3. v. 5.”, „Philip. 1. v. 6.”, „Philip. 2. v. 13.”⁷⁷ E tekintetben Fejérvári követi a sorrendet és a szövegben közli a hivatkozásokat. A következő résznél az előző Pázmány-átvétel folytatódik, de kihagy két és fél sort.⁷⁸ A margón Pázmány szintén ugyanúgy hivatkozik: „Joan. 15. v. 5. Cap. 6. v. 44.”⁷⁹ Ezután Fejérvári egy egész bekezdést hagy ki Pázmánytól, de utána szó szerint folytatja. Érdekes, hogy visszakereste a megjelölt helyet: „1. Cor. 15. v. 10.”, és azt sokkal bővebben idézte mint a forrás. Ezt vagy saját tudásanyaggal is bővítette, vagy megtalálta a Pázmány által mondottak bibliai helyét, mivel a püspök nem ugyanarra hivatkozott.⁸⁰ A forrásban szereplő textus visszakeresése vagy fejből való kiegészítése szintén megtalálható Kelemen Didáknál is, mikor a Pázmány által „nagyvonalúan idézett” rész helyett annak teljes alakját adja.⁸¹ A prédikáció összegzőképpen – ötletkompilációt alkalmazva – azt a helyet használja fel, melyet Pázmány az egész gondolatmenet elindításaként írt munkájában:

Látod hát ember ezekből mi vagy ember magadra nézve, aki semmi jót nem cselekedhetel, mert mind gondolatot, mind jóra való akaratot, mind tehetséget Isten ad neked. Elég erőtelen vagy hát magadra nézve. (MsU. 483. VI. 243. 13–17.)	És ha magunkat meg nem akarjuk csinálni, bizonyosan megtapasztaljuk, hogy semmi-tehetők, semmi-erejük vagyunk. (PPÖM. VI. 92. 7–9.)
--	---

Az eddigi unitárius prédikációk vizsgálatából leszűrhetjük, hogy az átvételek gyakorisága hasonlóságot mutat Kelemen Didák egyes munkáinak kölcsönzési gyakoriságával. További hasonlóságként kell megemlítenünk, mikor a prédikátor saját régebbi munkáját újból felhasználja. Erre mind Pázmánynál,⁸² mind Kelemen Didáknál⁸³ találunk példát. Fejérvári jelen prédikációja és a már elemzett MsU. 483. VI. 97–94. oldalakon lévő műve között ugyanez figyelhető meg,

⁷⁶ MsU. 483. VI. 242. 20–29. vö.: PPÖM. VI. 92. 34–39.

⁷⁷ PPÖM. VI. 92.

⁷⁸ MsU. 483. VI. 242. 29. – 243. 1. vö.: PPÖM. VI. 93. 3–8.

⁷⁹ PPÖM. VI. 93.

⁸⁰ MsU. 483. VI. 243. 1–13. vö.: PPÖM. VI. 93. 29–34.

⁸¹ Ocskay, *i. m.* 443.

⁸² Hargittay Emil: *Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Budapest, Universitas Könyvkiadó, 2009 (Historia Litteraria, 25.), 205–215.

⁸³ Maczák, 21–22.

mikor arról beszél, milyen cselekedetet kell megvizsgáljunk magunkban.⁸⁴ Jelen esetben a 88. lapon leírtak kibontása történik. Egy másik helyen ötletkompilációt figyelhetünk meg a két mű között.⁸⁵ Az MsU. 483. VI. 87–94-es prédikáció másrésről kapcsolatban van a IV. kötet 197–204. oldalán található munkával is, bár abban az esetben csak *loci communes*ről beszélhetünk.⁸⁶

A harmadik műben (249–256.) az átvett szövegek szervezik a prédikációt. A prédikátor saját szöveggel kezdi el, mely hasonlít az előző két prédikáció felépítésére: példázatok sorol, hogy ismerjük meg önmagunkat, majd következik a *propositio*, amelyben visszaüt az előbbi művekre. A *propositio* második fele már Pázmány átvétel.⁸⁷ Innentől a műben csupán öt önálló fogalmazású egység van, melyek felvezető, összefoglaló és összekötő funkcióval bírnak. A mű Pázmány alapján azt vizsgálja, hogy mik voltunk, mi a jelen állapotunk és mivé leszünk. Fejérvári Pázmány művét végigköveti: szól a megismerés módjairól, születésünkről, alacsony mivoltunkról, testi, lelki betegségekről, majd a vénségről, a halálról és a megítéltetésről. Mindezt Pázmány-átvétellel foglalja össze. Legvégül a saját lezárását olvassuk, melyben hangsúlyozza, mindenki köteles megismerni alacsonyságát, és ebből alázatosságot tanulni.

A legtöbb átvétel szó szerinti, és ezen belül fordul elő a kihagyás, betoldás, szóhelyettesítés és az átrendezés. A mondatok sorrendjének felcserélései jelen esetben is az átvett egység keretein belül maradnak, és nem hoznak létre új gondolatot.⁸⁸ A szövegben Pázmány teljesen pontos, szövegszerű követése történik, leszámítva a néhány szórendcserét és szóhelyettesítést, betoldást. A szerkezetet viszont úgy változtatja meg, hogy összecsúsztatja a forrás két tartalmi egységét. Míg ott először az állatok mivoltát olvassuk és utána az emberét ugyanazon pontok szerint, a prédikáció egy állati tulajdonság után azonnal hozza az emberit, sokkal jobban kiemelve az oppozíciót. Fejérvári célja feltehetőleg az volt, hogy hatásosabbá tegye a szöveget a kontrasztok kiélezésével. Így a közönség is jobban megértette és figyelemmel tudta követni a gondolatmenetet. Ezen felül találunk példát a *locus* visszakeresésére és az egyszerűsítésre is. Érdekes, mikor az átvétel számát és személyét változtatja meg a prédikátor:

⁸⁴ MsU. 483. VI. 244. 12–32. vö.: MsU. 483. VI. 88. 26–31.

⁸⁵ MsU. 483. VI. 244. 33. – 245. 12. vö.: MsU. 483. VI. 88. 29. – 89. 5.

⁸⁶ MsU. 483. VI. 89. 15–19. vö.: MsU. 483. IV. 199. 20–21.

⁸⁷ MsU. 483. VI. 250. 8–11. vö.: PPÖM. VI. 83. 9–11.

⁸⁸ MsU. 483. VI. 251. 9–33. vö.: PPÖM. VI. 85. 18–39.

<p>Lássuk hát mik voltunk. Miből lettünk, azért ha kérded, semmiből, mert öröktől fogva semmik vóltunk és magunktól örökké való semmi is lettünk volna, ha az Isten ingyen való kegyelméből nem teremtett volna bennünket [...] (MsU. 483. VI. 252. 11–14.)</p>	<p>És jusson eszedbe, hogy öröktül-fogva semmi vóltál és magadtul örökké semmi lettél volna: hanem Isten, ingyen nyújtott kegyelméből, mindenható erejével, Ex nihilo fecit caelum et terram, et hominum genus; semmiből teremtette az eget, földet és az emberi nemzetet. (PPÖM. VI. 86. 13–17.)</p>
--	--

A T/1 használata a közösségi összetartozás érzékeltetésének, a közös sorsnak és felelősség-hordozásnak érzékeltetését szolgálja, és belsőbb viszonyt teremt a hallgatóság és a prédikátor között. A prédikációban előfordul a kivonatolás is. Ezt nem nevezhetjük tartalmi összefoglalásnak, mivel a Pázmány-szavak megmaradnak. A kivonatolás meglátásom szerint ebben az esetben a kihagyás aktusának nagy mértékű alkalmazása, a szövegből való válogatás:

<p>Ha penig állapotunkra nézve kívánjuk ismerni magunkat, minthogy ezt elmondottam nincs mit szólanom, hanem csak ezt, hogy ennek hívságát és múlandóságát szépen kijelentette az Írás, amikor azt ideig tartó párához Jac. 21. 15. kemence füstéhez Ese. 13. 3: tajtékhöz Sep. 5. 15. szélhez Job 7. 7. virághoz Esa 2. 10. 6. és árnyékhoz Job 12. 2. hasonlította, amely dolgok mind múlandók, és hamar elenyésznek, semmivé lesznek. (MsU. 483. VI. 254. 12–19.)</p>	<p>Azért, sűrűb és világosb hasonlatossággal előnkbe nem adhatta a Sz. Lélek, életünknek és javainknak múlandó hiúságát, mint mikor azt mondotta: hogy a mí világi életünk és minden állapotunk olyan, mint a kevés-ideig-tartó pára; mely hamar elenyészik: olyan, mint a kemence füsti; mely késedelem-nélkül eloszol: olyan, mint a tajték, mely egy szelecskétül elszaggattatik: olyan, mint a szél; mely menten megyen és vissza nem tér: olyan, mint a virág; mely hamar meghervad, és szárad: olyan, mint az árnyék; mely ha délig nő, dellyest apad és azon állapotban soha nem marad: olyan, mint az álom; mely csak rövid hiúság. (PPÖM. VI. 91. 5–15.)</p>
---	---

Látjuk, amellet, hogy nem minden metaforát vesz át, az átvételek magyarázatát egy mondatban összegzi a végén, ezzel egyszerűsíti a szöveget, és a gyönyörködtetést is elveti.

Összegzés

Összegzésként tehát elmondható, hogy Fejérvári Sámuel elemzett prédikációiban az átvételek jelentős funkcionális szerepet töltenek be. Láthattuk, nem kisebb szókapcsolatokról vagy mondatokról van szó, hanem sokszor teljes bekezdésnyi egységeket kölcsönöznek Pázmánytól. A prédikációkban általában a saját mondanivaló a dominánsabb még akkor is, ha a Pázmány átvételek többségben vannak. Kompilációs technikáit többé-kevésbé be tudtuk sorolni a katolikus technikák alá. Annyi megkötést kellett alkalmaznunk, hogy a kihagyás, bővítés, betoldás, szóhelyettesítés, szórendcsere, érvek cseréje, egységek strukturális átrendezése, átfogalmazás, egyszerűsítés, a szöveg számának és személyének megváltoztatása mind az egységek szó szerinti átvétele alá tartozik, és együttesen is jelen lehetnek. A variációval, érvek cseréjével sosem jön létre új gondolatmenet. Az ötletkompiláció sajátos módon, inkább parafrázálásként határozható meg, de a gondolatmenetet mindig tartja. Mindez megfelel az általános protestáns gyakorlatnak, miszerint a – katolikusoknál dominánsabb – imitáció helyett a variációt kell alkalmazni, tételről tételre követve a felhasznált forrást. Ennek célja az isteni ige csorbíthatatlansága. A mondatok és szavak cseréje, a strukturális átrendezés megengedett, de célja minden esetben a hallgatóság számára való érthetőbbé tétel.⁸⁹ Fejérvárinál további technikák is megjelennek, mint például a kivonatolás, válogatás. Emellett úgy vélem, a bemutatott technikák csoportosításánál mégis Ocskay György három kategóriáját alkalmazhatjuk azzal a megköttéssel, hogy azok az egységek szó szerinti átvételének alárendelődnek. Ekképpen a mondatok egyszerűsítése, a szavak helyettesítése, a sorrend-cserék, a variációk és a kivonatolás: a kihagyás, rövidítés, tömörítés kategóriájába tartoznak; a saját ismeretanyaggal bővítés, *loci communes*ek, és az ötletkompiláció: a betoldások, az átfogalmazások, az átdolgozások alá; míg az önmagára vonatkoztatás, az érzékletesebbé tétel és magyarázás: az egyéb eltérések alá csoportosítható.⁹⁰

⁸⁹ Kecskeméti Gábor: *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*. Budapest, Universitas Könyvkiadó, 1998 (Historia Litteraria 5.), 192; 196–197.

⁹⁰ Ocskay, *i. m.* 441–448.